

«ДАЛЕКІ ВОГНИЩА» МОВОТВОРЧОСТІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Є на світі вогнища, які ніколи не гаснуть
О. Гончар

У статті на основі когнітивно-дискурсивного підходу показано витоки констант індивідуального стилю мовотворчості Олеся Гончара: символізації та концептуалізації образів, авторського словотворення, перифразування, синтаксичної організації тексту. Наголошено на наскрізності цих констант у мові митця.

Ключові слова: *концептуальний образ, індивідуально-авторський стиль, новотвір, зачин, кінцівка твору, психологізм твору.*

In the article on the basis of cognitive-discursive approach is shown the origins of the constants of the individual style of creation of language Oles Honchar: symbolization and conceptualization of images, author's word formation, paraphrasing, syntactic organization of the text. It is emphasized on the pertinence of these constants in the language of the artist.

Key words: *conceptual image, individual-author's style, newlyweds, fortune-telling, finiteness of a work, psychology of a work.*

У 1987 році побачила світ нова збірка прозових творів Олеся Гончара «Далекі вогнища». У ній – повість, оповідання, нариси, есе.

Дослідникам ця збірка цікава не лише тим, що на її сторінках, часто з елементами автобіографічності, постає життя молодого покоління, до якого належав письменник, а й тим, що в ній вкотре засвідчено характерні риси його мовотворчості, вияскравлено його індивідуальний стиль. Захоплює те, наскільки вмотивованими, органічними є його художні мовні засоби, наскільки вони сприймаються як голос свідомості, душі письменника, намагання сказати саме так, а не інакше.

Відкриває збірку оповідання-спогад «Магда». Тільки великий майстер може так природно, невимушено починати

розповідь: *Там, де одна з доріг веде із Тернівщини на комуни, через виярок перекинута невідомо ким і невідомо коли дерев'яний місток. Дошки на ньому завжди грають, зяють дірками так, що аж дивно, яким чином через хистку цю споруду вдається перебиратися величезним Чарбам.*

Центром подій оповідання стає «чимала галявина, нічийний клапоть землі – він у нас зветься Клиничик». Постає ця територія в реаліях степу, виражених відповідною лексикою: *балка, рівчак, левада, «колодязь з потемнілим від вологості зрубом скрипить та скрипить журавлем», істик, вила-трійчата* тощо. І, звичайно ж, тут у дружбі живуть *«кучерявий спориш та сестра його біла конюшина, подорожник м'яко під ноги стелиться, а лопухи ростуть над калюжами більші, ніж будь-де».*

Принагідно зазначимо, що описи рослин степу в Олеся Гончара неповторні. На кожному з них, особливо на *спориш-кучерявчик* він створив цілі парадигми художніх назв. Митця можна назвати співцем українського степу.

Клиничик притягує хлопчаків Тернівщини вседоступністю, він «мовби для моряків міжнародні води». І ось подія, яка тримає сюжет всього оповідання: на клиничу з'являються циганські шатра. Письменник не приховує своїх симпатій до прибульців, описуючи зовнішній вигляд, їх спосіб життя: *Вільні люди! Де вони кочували, де мандрували... із своїми шатрами? Десять були ворожими, міняли коней..., ой як багато бачили циганські очі на своїх вічних шляхах, ...несучи на обіддях коліс і пил доріг, і безліч своїх таємниць... На нашому Клиничу ці життєлюбці з'являються ... в пору, коли все повниться зеленню, коли всюди рай. Пор.: «до нас з'явилося мовби якесь інше зовсім незнайоме нам людство», а «дух їх ніколи не відав занепа́лості».*

В описах циган відчутним є підтекст, ніби своєрідне протиставлення вільного життя циган штовханині, суєті цивілізованого життя.

Такі підтекстові акценти є і в інших творах О. Гончара. Вони сповнені філософського осмислення буття.

Зворушливо, психологічно тонко змальовано у творі стосунки юного героя з юною циганкою Магдою. Це навіть

не стосунки, а миті ще неусвідомленого щастя від зустрічей очима, випадкових доторків рукою: *Рука моя гарно почувалася в руці малої ворожки, я весь горів... від свого дитячого сум'яття, від того, що Магда виділила мене.* І от раптово цигани поїхали: *Ані духу! Жодного шатра!.. Ми з хлопцями могли розглядати лише попіл після циганського вогнища.* Та через усе життя, як показано в сюжеті, несе в своєму серці герой твору образ Магди як образ незайманих почуттів, образ юності: *Ти посивів, а вона зосталася вічно юна, бо ж... є на світі вогнища, які ніколи не гаснуть.*

На цьому оповіданні можна контекстуально простежити, як формується індивідуально-авторська концептуалізація слів, образів цього письменника. Він їх довго виношує, формує, осмислює.

Спочатку звичайне слово *вогнище* як назва атрибуту циганського життя, а потім уже – як образ пам'яті, незгасності чогось. Саме афоризм цього оповідання «є на світі вогнища, які ніколи не гаснуть» послужив основою назви повісті (і навіть всієї збірки творів) «Далекі вогнища». Ця назва є не лише символічною, а й концептуальною.

Концептуалізація образів – характерна ознака індивідуального стилю Олеса Гончара. Це засвідчують навіть назви його творів. Вони – центри його мовотворчості, бо саме навколо них «згущуються» всі мовні засоби.

Далекі вогнища – це витоки життя, творчості, ідеалів. У центрі сюжету – щоденна праця редакції, районної газети, стосунки її працівників, епізоди їхнього особистого життя.

Та не лише почуття, стосунки працівників редакції, їх щоденна праця в центрі оповіді, крізь художню канву показано епоху 30-х років, хоч і побіжно, окремими штрихами. Не забуваймо, що в часи написання повісті (1986 рік) ще не дозволяла цензура на повний голос писати про цю трагічну сторінку української історії. Ось, наприклад, редактор газети Поліщук прийшов на свою посаду після, за словами автора, «чергової чистки», але і його раптом кудись «викликали», звідки він в редакцію вже не повернувся. Працівник редакції Сутула їде до центру виручати зниклого редактора, пор.: *Цілий вечір Македон жаліється нам на бакаї та крутизни*

життя, на чийсь безпідставні підозри, які обернулися лихом для такої розумної й порядної людини: ... «Голову кладу, ні за що ж його взято, до інституту він навчав командирів, сто раз перевірений, хіба можна такими людьми розкидатися?».

Оповідач твору і його товариш Кирик Заболотний – «зелені недолітки», «їм по шістнадцять». В образі оповідача багато автобіографічного, бо відомо, що свій трудовий шлях Олесь Гончар починав у друкарні на Полтавщині. Як і герой твору згодом поїхав на навчання до Харківського технікуму журналістики. У повісті є такі рядки: *Вчитися їдемо! Він – в авіаучилище, я в газетярський «лицей». Лежимо долілиць на голих верхніх полицях...* І далі: *Що нас попереду жде? Якими будуть наші життєві дороги? Повно в душі того, що довелось пережити, і все відпочиває чомусь повите смутком, шкода полишати нам... і загадково кинути під бузками млинове жорно, і далекі багаття, що яскравіли нам вечорами. Млинове жорно і далекі багаття – це по-іншому словесно оформлені концепти млинове коло і далекі вогнища.*

Образ-концепт млинового кола (колеса) проходить через усю повість. Ось оповідач і його товариш Кирик сидять на подвір'ї редакції «під бузками»: *навпроти нас лежить на землі круглий великий камінь, гранітне млинове коло, що якимось чином опинилось тут у ті бурхливі часи, коли сила розпалених пристрастей трощила хутори по всьому району. Хтось тоді привіз, кажуть, уночі й кинув неподалік редакції це степове жорно. Ніби чиясь незмирenna пристрасть, закипівши й ставши каменем, обрала собі оце місце тут. «Марнується, а колись людям хліб мололо.., бо кожен знав: борошно вітром намелене, – найзапашніше», – зауважує дід-сторож.*

Це гранітне степове жорно – свідок усіх подій, зображених у повісті. У ньому закладено глибокий концептуальний зміст: *життя – це колесо. Його іменують каменем закоханих, філософським каменем, з ним порівнюють у повісті життя редакції – редакційне колесо крутилося, пор. також: Ми з Кириком... при світлі, що падає з вікна, марно пробуватимем розгадувати оті ледь помітні зарубки, що ними по млиновому колу – ніби коректорськими знаками – викарбоване чісь,*

нам не відоме життя. Що то за письменна? Чи то сам час залишив на камені свою коректуру, зрозумілу тільки йому.

Не оминув письменник і фольклорне вживання цього образу: ...*Ольга, закінчивши роботу, вимкне в друкарні світло, вийде на ганок, обізнеться до нас жартом... і, розкинувши руки, мов для обіймів, гукне кудись у просторинь пісню: Ой зійди, зійди, ясен місяцю, як млинове коло... І так жагливо, з такою душею гукне... – як млинове коло, – проказує вона вже стиха...*

Образ *млинового кола* «тримає» текст твору, породжує асоціації плинності життя, неповторності його певних періодів, зокрема молодості, представниками якої виступають у повісті оповідач та його товариш Кирик.

А ось Ольга з дитям на руках прийшла попрощатися з редакцією. Хлопці хочуть, «хоч поглядами провести в дорогу її, незмінну володарку їхніх юних сердець». Ольга, віддаляючись, озирнулась на райцентр: *там біля бузків та млинового кола, вперше зароджувалося її чисте, весняне почуття, там спізнала жагучий поклик кохання*. Коли юні співробітники редакції йдуть до Харкова на навчання, знову виникає цей образ.

Знаходить вияв у повісті ще одна характерна риса мовотворчості Олесея Гончара – індивідуально-авторське словотворення. Письменник творить нові слова або з метою оновлення, освіження слова, оскільки, на думку Арутюнової, «буденність не збуджує комунікативні центри» [Арутюнова 1987: 132] (що є особливо характерним для мовостилю письменника), або з метою концептуалізації певних рис людини, суспільних явищ. Такі новотвори уже відомі з попередніх художніх текстів митця, напр.: *пустомолоти з портфелями, кінецьсвіття, юшкоїди, забудь-батько, забудь-мати* тощо. Вони проходять через усю творчість письменника і мають концептуальне, світоглядне значення. На прикладі попередніх творів можна простежити, як митець «виношував» певний концепт, наприклад, новотвір *кінецьсвіття*.

Спочатку з'являється *кінецьліття* (*кінецьліття вступає в свої права*), потім – *кінецьсвітньо: небо ... кінецьсвітньо стугоніло; кінецьсвітньо горять заводи*.

У книзі «Далекі вогнища» теж натрапляємо на новотвір *кінецьсвіття* в новелі «Чорний яр». У ній ідеться про трагедію, яка сталася в 60-ті роки ХХ ст. у Бабиному яру, коли «сотні тон багнуки крізь розвалену греблю ринулися згори, все змітаючи. Хворі з лікарні рятують здорових людей! Ні, це вже, мабуть, *кінецьсвіття*». Трапилося це через байдужість деяких керівників. Описані у творі події співвідносять і назвою, і сюжетом із Чорнобилем. Дослідники помічають прогностичні мотиви у творчості Олесь Гончара («Чорний яр» було написано до подій у Чорнобилі).

Автор вживає також новотвір *пустомолот*, *пустомолоти*. І знову спостерігаємо, як письменник «виношує» його, як «добирається» до нього. Спочатку в мовотворчості з'являються слова *пустеча*, *пустища* (*прикаховські* *пустища-піски*). Потім з'являються переносні значення, пор.: *племінниця в нього не яка-небудь «пустовійка»*, потім – *пустодухи* і вже в «Твоїй зорі» – *пустомолот*. Найбільшої концептуалізації цей новотвір досягає у «Далеких вогнищах»: – *Тільки, як буде, коли понаїдаємося? Коли в декого й душі жиром позаплавляють. Батьків цуратимуться. Ватаги лобуряк порозводимо, пустомолотів з портфелями – крісел не вистачатиме!*

Характерною ознакою мовотворчості Олесь Гончара є перифрази (описові звороти, як вторинна номінація людини, предметів чи явищ). Уже на перших сторінках книжки «Далекі вогнища», наприклад, у «Спогаді про океан» з'являється цей індивідуально-авторський мовний засіб. Про океанський лайнер, на якому подорожує герой твору, автор пише: *Цей плавучий різномовний Вавілон з безліччю людських доль, затасних, неприступних; цей окремішній, лиш спільною палубою споріднений світ людських пристрастей, де все загадка і непередбаченість, де, може, найчистіша любов сусидить з підступністю та інтригами, де чисть почуття, може, спрагло й довірливо шукає взаємності*. Океан названо *безмежжям пульсуючої енергії*.

Та найактивніше перифрази характеризують людей. Як і в своїх попередніх творах, вони переважно виконують функцію негативних характеристик. При цьому письменник «вплітає» в контекст свої новотвори, пор.: *Звідки виростає нищитель*,

перевертень, покруч, забудь-батько, забудь-мати? Потьомкін у Олеся Гончара – *светлейший брехун*, Катерина II – *душителька свободи, коронована розпусниця*, хлопець, що вживає лайливі слова – *лихослівець*. Про українські краєвиди митець пише: ***Рай-світ*** перед тобою, дитино... ***Рай-світ..***, іншого слова не знайдеш... *Надивляйся на все це й навіки старайся запам'ятати*. Такі слова Олесь Гончар вкладає в уста Дмитра Яворницького. А сама постать Дмитра Яворницького у творі «зіткана» з образних характеристик: *всевідець, великий збирач, козацький професор, степовий професор, професор-сивоус, тайнознавець, добрий геній свого народу, отой катеринославський маг, людина чистого життя, невсипуций оберігач культури*.

В оцінних перифразах Олесь Гончар використовує різні мовні структури: слова (часто індивідуально-авторські), словосполучення чи й цілі речення. Перифразування урізноманітнює оповідь, допомагає створенню яскравих образів, поглиблює вираження світоглядних позицій автора в хudoжньому відтворенні дійсності.

Індивідуально-авторський «почерк» мають також кінцівки і зачини творів Олеся Гончара. Вони нетрафаретні, часто з філософським струменем, інколи у формі роздумів чи спостережень, що позначається на їх мовному оформленні, пор.: *Кожен раз, коли розгуляється завірюха, чомусь згадується людина, якій ти так багато чим зобов'язаний і чий голос, ледь чутний, ніби долинає з глибин пам'яті, з далеких терніщанських снігів...* («Ода тій хаті, що в снігах»).

Коли прочитаєш це оповідання, розумієш, що до розповіді про дядька Масича, «людину, котра так просто і природно робила добро, робила за потребою душі, не ждучи за це ніякої віддяки», такий зачин, де кожне слово, речення продумані, де кожен розділовий знак працює на емоційний вплив, є прекрасним вступним акордом, камертоном до всього твору.

«Глибинами пам'яті», осмисленням минулого й сприйняттям невпинного руху життя сповнені початок і кінець повісті «Далекі вогнища»: *Відбувається це там, де одна Ольжина усмішка могла зробити тебе щасливим... Де*

нам із Кириком по шістнадцять, де ми вже зрання шкрябаєм перами, готуючи **черговий номер**...

Як свідчить текст твору, минули роки, минула війна, загинула Ольга та інші працівники редакції. Герой твору стоїть перед вікнами цієї ж редакції: *Сині сутінки густішають, серпик молодого місяця проблискує в небі над бузками; пісень ніде не чути. Погляди наші звернені на вже освітлені вікна друкарні, звідки чути розмірене металеве погуркування, – **завтрашній номер**.*

Зачин і кінцівка повісті, їх «мовний перегук» – «готуючи черговий номер» (в зачині) і «там друкують завтрашній номер» (в кінці твору) створюють ту «рамку», яка проголошує: незважаючи на жертви, втрати, життя триває, «далекі вогнища» не згасають.

Філософському осмисленню подій твору (а ширше – життя взагалі) сприяє також обрамлення «Спогаду про океан», пор. зачин: *Стоїмо з другом на верхній палубі. Перед нами навсїбіч – відкритість океану. Хмуре небо, вітер, що дме тут, здається, постійно і ледь помітна в холодній далечі смужка атлантичного обрїю* і кінцівка: *...ми з Петром знову стоїмо надвечір на верхній палубі, знову січе водяна пороша в обличчя і жене кудись із дальніх далечей цей пружкий океанський гуляй-вітер. Оце він, братку, океан... Суворий, загадковий... Але чому ж на нього все хочеться дивитись і дивитись?*

Зачини та кінцівка – це лише елементи синтаксичної організації прози Олесь Гончара. І хоч письменник має в своєму арсеналі насамперед загальноприйняті потенційні можливості мови, її граматичні особливості, як справжній майстер уміє виявити індивідуально-авторську своєрідність оповіді. Про це свідчать пейзажі, ліричні відступи, портретні характеристики, навіть улюблені типи речень у творах Олесь Гончара. У повісті «Далекі вогнища» виявляється основна риса синтаксису прози письменника – природність.

Це стосується і мови автора, і мови персонажів. Тут немає ускладнених, занадто перевантажених синтаксичними конструкціями текстів. Але це не за рахунок спрощеності, а за рахунок концептуальної наповненості інших засобів мови.

На закінчення зауважимо: що б не зображував митець, значною мірою він втілює в свою творчість самого себе. Нонна Шляхова називає це «силою емоційної пам'яті» [Шляхова 1981: 63]. Марія Крупа вживає у цьому разі термін «чуття автора» [Крупа 1998: 6]. Такий підхід до аналізу твору передбачає показ письменником дійсності через психологію персонажа. Особливо це стосується творів, позначених автобіографізмом. Саме так сприймаємо збірку Олеса Гончара «Далекі вогнища».

Арутюнова Н. Д. Аномалия и язык / Н. Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1987. - № 3. – С. 3-19.

Гончар О. Далекі вогнища / О. Гончар. – К., 1987.

Крупа М. Мовленнєва структура образу автора в творчості Ольги Кобилянської / М. Крупа. – К.: Рідне слово, 1998.

Шляхова Н. Емоції і художня творчість / Н. Шляхова. – К.: Мистецтво, 1981.

REFERENCES

Arutiunova, N. D. (1987). Anomaly and language. *Questions of linguistics*, 3, 3–19 (In Rush.)

Honchar, O. (1987). *Far Caves*. Kyiv (In Ukr.)

Krupa, M. (1998). *The linguistic structure of the author's image in the works of Olha Kobylianska*. Kyiv: Native word (In Ukr.)

Shliachova, N. (1981). *Emotions and artistic creativity*. Kyiv: Art (In Ukr.)

Статтю отримано 21.03.2018

Nadiia Solohub

“THE DISTANT FIREPLACES” OF OLES HONCHAR’S LINGUISTIC CREATIVITY

In the article on the basis of cognitive-discursive approach is shown the origins of the constants of the individual style of creation of language Oles Honchar: symbolization and conceptualization of images, author’s word formation, paraphrasing, syntactic organization of the text. It is emphasized on the pertinence of these constants in the language of the artist.

In 1987, a new collection of prose works by Oles Honchar “The distant fireplaces” was published. In it – a story, essay.

For the researchers, this collection is interesting not only because on its pages, often with elements of autobiographical, the life of the younger generation, to which the writer belonged, appears, but also by the fact that she testified at once to the characteristic features of his language creation, sparkled his individual style. It captures how motivated, his artistic language is organic, how much they are perceived as a call of consciousness, the soul of the writer, an attempt to say this, and not otherwise.

A characteristic feature of Oles Honchar’s language creation is the periphrasis (descriptive turns, the manifestation of a secondary nomination of a person, objects or phenomena).

Closure and ending are only elements of the syntactic organization of prose Oles Honchar. And although each writer primarily uses the grammatical features of the language in which he writes, the true master finds within the limits of the generally accepted potential language, reveals individual and authorial peculiarity. This is evidenced by landscapes, lyric indents, portrait characteristics, even the favorite types of sentences in the works of Oles Honchar.

УДК 81'373.47:316.774

Тетяна Коць

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В «ПИСЬМЕННИЦЬКИХ РОЗДУМАХ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

У статті висвітлено бачення Олесем Гончаром шляхів розвитку української літературної мови, звернено увагу на визначальні особливості мовотворчості І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, В. Стефаника, О. Довженка, Ю. Яновського, В. Симоненка та ін. Розглянуто найважливіші критерії становлення літературної мови в зв'язку з історією української культури. Орієнтиром письменника і в художній творчості, і в житті було пошанування народних і літературних традицій, глибоке відчуття слова, пошук естетичних зразків мовного вираження, гармонійне поєднання змісту і форми, створення культурно-ціннісних, глибоко інтелектуальних і водночас зрозумілих і сприйнятних для суспільства класичних зразків українського письменства.